

Дамир
Арсенијевиќ,
Маја Богојевиќ,
Ајла Демирагиќ,
Јелена Петровиќ,
Сања Поткоњак

**Мапирање на клучните
концепти во родовите
студии и создавање на
картографија на нивните
балкански специфики**

**Вовед: Одејќи по жица
помеѓу зависноста и солидарноста**

Оваа статија претставува приказ во кој се забележани широк спектар специфики на родовите студии на Балканот, поточно во Босна и Херцеговина, Хрватска, Црна Гора и Словенија. Изборот на земјите кои се овде анализирани го направивме врз основа на нашата лична инволвираност во унапредувањето на родовите/женските студии во високообразовните истражувања и настава, врз основа на нашите искуства како визитинг професори, како и врз основа на блиската меѓусебна соработка, неформална и формална. Цврсто втемелена во нашата конкретна практика и заемна соработка, нашата цел е да информираме и расветлуваме, преиспитуваме и оценуваме, лоцираме и зацртуваме. Одбравме да раскажеме приказна за самите нас така што ќе се повикаме на оние сличности и разлики што ќе ја продолжат иновативната и продуктивна интеракција помеѓу теоријата и практиката, активизмот и академијата. Како млади научници посветени на воведувањето промени во академската култура на регионот заради негување критичкото истражување и настава, нашата цел е да започнеме понатамошна дискусија и да поттикнеме активна соработка со другите научници од регионот.

Damir
Arsenijević,
Maja Bogojević,
Ajla Demiragić,
Jelena Petrović,
Sanja Potkonjak

**Mapping the Key
Concepts in Gender
Studies and Creating
a Cartography of Their
Balkan Specificities**

**Introduction: Walking the tightrope
between contingency and solidarity**

This article offers a narrative, which maps out of a wide range of specificities of gender studies in the Balkans, more precisely in Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro and Slovenia. The choice of the countries analysed here was guided by us based on our individual involvement in furthering gender/women's studies in higher education research and teaching as well as on our experiences of being travelling scholars and working closely with each other, both formally and informally. Firmly embedded in our concrete practices and mutual collaboration, our aim is to inform and tease out, question and assess, locate and chart. We have chosen to tell a story about ourselves in such a way so as to draw on those similarities and differences that will continue a novel and productive interaction between theory and practice, activism and the academia. As young scholars committed to introducing changes in the academic culture of the region in order to foster critical research and teaching, our aim is to initiate further discussion and foster active collaboration with other scholars from the region.

Сметаме дека продукцијата на знаење е потфат кој бара соработка. Токму затоа оваа статија е *документ* кој *зборува*, напишан како резултат на долгорочната соработка меѓу нас петорицата - преку меѓусебни посети, часови поминати во разговори на „скајп“, безбројни пораки и електронска пошта. Создаваме знаење за нас и нашите контексти преку компаративни размислувања, користејќи ја неопходната човечка блискост и достапната технологија. За време на нашето тригодишно заедничко работење на тоа како најдобро да се воведат и зајакнат родовите/женските студии во нашите високообразовни институции, како дел од регионалниот семинар HESP (Програма за поддршка на високото образование) организиран од Институтот „Евро-Балкан“ од Македонија, ние идентификувавме заеднички теми и проблеми, визии и можности. Врз основа на тоа, оваа статија прави јасна дистинкција помеѓу закоравените, доминантни академски приоди кои ја следат логиката на „монодрама“ и еден нов пристап, за кој сè уште немаме име, но кој го фаворизира критичкото наспроти догматското размислување, продуктивните конфронтации наспроти ставот „да си седиме мадро“. Токму во оваа смисла статијата оди по жица помеѓу зависноста и солидарноста: додека нам ни е јасно дека самите доминантни структури се зависни и претставуваат „не-сè“, имајќи постојана потреба да се репродуцираат врз основа на пронаоѓање на „на-трапникот“ -симптоматското туѓо тело-ние исто така знаеме дека без нашата подготвеност заеднички да се вклучиме во преиспитувањето на начините на кои разговараме за она што го правиме и за она што не го знаеме, немаме никакви шанси да ги зграпчине средствата за продукција на знаење.

Затоа оваа статија има двојна улога: таа го идентификува родот како симптом на доминантните

We maintain that knowledge production is a collaborative endeavour. This is why the article is a *talking document*, written as a result of a long-term collaboration among five of us—mutual visits, hours of Skype calls, countless text messages and emails. We create knowledge about ourselves and our contexts through comparative reflection, using both much-needed human proximity and readily-available technology. During our three-years of working together on how best to introduce and strengthen gender/women studies in our higher education institutions, as part of the HESP Re-Set Gender Seminar carried out by Euro Balkan from Macedonia, we identified common themes and problems, visions and opportunities. Based on this, the article performs a clear division between ossified, mainstream academic approaches that follow a “one-person-show” logic and a new one, for which we still have no name, but is one that favours critical against dogmatic thinking, productive confrontations against “don’t let’s shake things up” attitude. It is in this sense that the article walks the tightrope between contingency and solidarity: whilst aware that the dominant structures themselves are contingent and “non-all,” constantly needing to reproduce themselves based on identifying “the intruder”-the symptomatic foreign body-we also know that without our readiness to engage jointly in rethinking the ways of talking about what we do and do not know, we stand no chance in seizing the means of knowledge production.

This article, therefore, follows a double-move: it identifies gender as the symptom of dominant ideologies in

идеологии во земјите коишто се анализирани овде, поставувајќи го како леќа низ која може да се фокусира мошне потребната трансформативна општествена критика, и го реализира и документира нашето повторно освојување на средствата за продукција на знаење, во вистинската традиција на Валтер Бенјамин (Walter Benjamin), воспоставувајќи врска помеѓу неуспешните битки од минатото и сегашната битка за општествена трансформација.

Случајот на Босна

Повоената општествено-политичка сцена во Босна и Херцеговина, помеѓу првите повоени избори одржани во 1996 и последните избори одржани во септември 2006 година, се карактеризира со обиди да се воспостави етнички баланс помеѓу трите конститутивни народи (Босанците, Хрватите и Србите). Не само што битката за таканаречените „витални етнички интереси“ предизвика етничка и економска парализа, туку предводена од етно-националистичките елити, таа повторно ги активираше патријархалните општествени вредности и традиционалната улога на жената во општеството. Така, како што тврди Јасна Бакшиќ Муфтиќ, „во јавниот дискурс, продолжува да се негува митот за жената како мајка, домаќинка ‘столб на семејството’ и сексуален предмет. Стереотипните улоги на жените се присутни во училишните учебници, во медиумите, при аплицирањето за работа и во други аспекти од јавниот живот. Честопати токму жените го имаат овој став, можеби поради тоа што не разбираат каде лежи проблемот и до колкав степен може да бидат погубни резултатите на ваквата дискриминација, којашто пред сè тие и не ја доживуваат како дискриминација“.¹

the countries analysed here, setting it as a lens through which a much-needed transformative social critique may be focused; and it performs and documents our recapturing of the means of knowledge production in the region, and in a true tradition of Walter Benjamin, making connection between past failed struggle and current struggle at social transformation.

The Case of Bosnia

The postwar socio-political scene in Bosnia and Herzegovina, between the first postwar elections held in 1996 and the last elections held in September 2006, is characterised by attempts to establish ethnic balance of three constitutive peoples (the Bosniaks, the Croats, and the Serbs). Not only has the struggle over so-called ‘vital ethnic interests’ caused political and economic paralysis, but led by ethno-nationalist elites, it has also reactivated patriarchal social values and traditional role of women in society. Thus, as Jasna Bakšić Muftić asserts, “in public discourse, a myth of the woman as mother, housewife, ‘the pillar of the family’ and sexual object continues to be fostered. Stereotyped roles of women are present in school textbooks, in the media, when applying for jobs and other aspects of public life. It is very often women who maintain such an attitude, perhaps due to lack of understanding of where the problem lies and to what extent the results of such discrimination may be detrimental, which, above all, they do not perceive as discrimination.”¹

Во овој контекст жените речиси комплетно се елиминирани од политичкиот живот,² додека некои битни прашања во врска со жените, особено оние што се однесуваат на родовата еднаквост, се третираат како поневажни во споредба со некои прекршувања на основните човекови права (како во случаите на повратниците и нивните права на имот). Меѓутоа, појавата на многу комплексни прашања, првенствено во врска со жените, доведе до основање на многубројни невладини организации, кои непосредно по војната беа единствените извори на критички реакции и иницијативи за унапредување, заштита и спроведување на женските права. Со оглед на тоа што Босна и Херцеговина е потписник на сите значајни договори за човекови права, постоеше постепен развој на свеста за тоа колку е неопходно да се усвојат и применуваат закони во врска со женските права, при што законот за родова еднаквост е особено важен. Беа оформени агенции за родова еднаквост: една агенција на државно ниво и две агенции на ниво на ентитет, со што се завршува владината инфраструктура насочена кон подобрување на позицијата на жените во Босна и Херцеговина.

Со постепеното подигнување на свеста за женските права и женските прашања, беше основана и понатаму се зајакна една мала академска заедница, составена од универзитетски професорки и теоретичарки, а во нивната работа тие вклучуваа прашања со кои се занимаваат родовите студии.

При наведувањето на иницијативите за воведување на родови/женски студии во Босна и Херцеговина, прво треба да се спомене проектот започнат од невладината организација *Жене Женама* за женските студии „Жарана Папиќ“ во 1998 година.³ Иако овој проект, замислен како двосеместрален курс чија цел

In this context, women have been almost completely eliminated from political life,² while significant issues regarding women, particularly those relating to gender equality, have been treated as inferior compared to certain violations of basic human rights (as in cases of returnees and their rights to property). However, the emergence of many complex issues, primarily related to women, has led to the establishment of a number of women's NGOs, which were in the immediate aftermath of war the only sources of critical reactions and initiatives for the promotion, protection and implementation of women's rights. Given that Bosnia and Herzegovina is a signatory to all significant human rights covenants, there has been a gradual development of the awareness of how necessary it is to adopt and implement laws regarding women's rights, with the Law on Gender Equality being of particular importance. One state-level and two entity-level agencies for gender equality have been formed, which completes the government infrastructure aimed at the improvement of the position of women in Bosnia and Herzegovina.

With the gradual increase in awareness of the rights of women and women's issues, a small academic community, comprised of female university professors and theorists, has been built and further strengthened and in their work they have incorporated issues dealt with through gender studies.

In mapping the initiatives for the introduction of gender/women's studies in Bosnia and Herzegovina, the first to mention is the project, started by the NGO *Žene Ženama*, of women's studies “Žarana Papić” in 1998.³ Although this project, envisaged as a two-semester course with the aim of familiarizing the participants with the

беше да се запознаат учесниците со главните области на женските студии, официјално не припаѓаше на академијата, сепак беше изведен од страна на оние професори од сараевскиот универзитет кои ги основаа првите родови студии на магистерско ниво во септември 2006 година. Вториот значаен проект во рамките на оваа невладина организација за зајакнување и унапредување на изучувањето на феминизмот и родот беше основањето на првото списание за феминизам во Босна и Херцеговина, наречено *Patchwork*, коешто престана да се издава поради недостигот и од минимални финансиски средства.

Уште една важна иницијатива беше формирањето на Центарот за родови истражувања⁴ во рамките на институцијата *Форум Босна*, во која, освен организирањето на редовни предавања од некои од најзначајните теоретичари од регионот, беше организирана и првата Балканска родова конференција, одржана во Сараево од 1 до 3 ноември 2004 година, и беше објавено првиот феминистички том есеи, насловени *Предизвициите на феминизмот*.

Сигурно, камен-темелникот на родовите студии во Босна и Херцеговина е магистерската програма за родови студии, започната во соработка помеѓу агенцијата за Родова еднаквост и меѓународните донатори, со меѓународна академска соработка и 30 студенти. Останува да се види во која насока ќе се развива оваа магистерска програма, но има индикатори дека треба да се вложи повеќе труд во развивањето и работењето на теориските аспекти. Во врска со ова, соработката со млади академски кадри од регионот ќе биде од суштинско значење за долгорочната одржливост на програмата.

main areas of women's studies, did not officially belong to the academia, it was carried out by those professors of the Sarajevo University who were to establish the first MA Gender Studies in September 2006. The second significant project within this NGO of strengthening and promoting studying feminism and gender was the setting up of the first BiH journal for feminism *Patchwork*, whose publication has come to an end due to lack of securing even meagre funding.

Another important initiative was the forming of the Centre for Gender Research⁴ within the institution *Forum Bosna*, within which, in addition to arranging regular lectures with some of the most significant theorists from the region, was organised the first Balkan gender conference held in Sarajevo, 1-3 November 2004, and was published the first BiH feminist edited volume of essays entitled *Izazovi feminizma* (Challenges of Feminism).

For sure, the milestone for gender studies in Bosnia and Herzegovina is the MA Gender Studies programme, set up in the collaboration between the Gender Equality agency and international donors, with international academic cooperation working with 30 students. It remains to be seen which route this MA programme takes, but there are indicators that it needs to invest more efforts into developing and working on theoretical aspects. In relation to this, the collaboration of young academics from the region will be crucial for a long-term sustainability of the programme.

Случајот на Хрватска -Отворено изразен феминизам

Доаѓајќи до точката каде „практикувањето на феминизмот“ во академијата покажува, по мое мислење, зрела научна култура и ниво на отвореност, надвор од ригидните дисциплинарни рамки, свесна сум дека проектот на академски феминизам е изветвен според мислењето на некои, а тоа се оние кои ги изгубиле своите илузии.⁵ Моето лично искуство е малку поинакво: приказната на разочарување, но и на тврдоглавост би можела да биде дефиницијата за менталниот склоп на многу хрватски феминисти во изминатата деценија. Во историскиот преглед на феминистичкото движење, академските достигнувања и активизмот во последните шеснаесет години во Хрватска, мора да се земе предвид поширокиот контекст од општествени промени, политички и културни немири, сверствата од војната и бавното напредување кон период на повторно мирно обмислување и обнова на општеството воопшто, вклучувајќи ги академските заедници, и особено „народот“. Крајот на транзицијата, почетокот на неолибералните економии, културната ре-традиционализација и процесот на проширување на Европа, наметнаа и/или претставуваа предизвик за академијата и статусот на жените.⁶ Повеќе од кога било, политички е да се каже дека Хрватската академија е место кое не ги одразува женските/родовите прашања на никаков начин, освен преку скромни индивидуални обиди. Прво треба да се одбележи дека женските студии и родовите студии до сега не беа интегрирани во академијата. Меѓутоа, ова не значи дека женските/родовите студии, истражувањата на родот, или образованието не биле предмет на јавни расправи и на практиката во изминатите шеснаесет години (погледнете ги, на пример, активностите на Центарот за женски студии

The Case of Croatia - Voicing Feminism

Coming to the point from where “professing feminism” in the academia shows, in my opinion, a mature scientific culture and a level of openness, beyond rigid disciplinary frameworks, I am well aware that the project of academic feminism is worn out in some opinion of the others, those disillusioned ones.⁵ My personal experience is somewhat different: a story of disappointment as well as stubbornness could be a definition of the state of mind of many Croatian feminists in the last decade. While reviewing the history of the feminist movement, academic achievements, and activism in the last sixteen years in Croatia, one has to take into account the broader context of social changes, political and cultural perturbations, war-atrocities, and slow progress towards a period of a peaceful rethinking and rebuilding of society in general, including academic societies and its “folk,” in particular. The end of transition, the beginning of neoliberal economies, cultural re-traditionalization and European enlargement process, have all imposed and/or proposed a challenge to the academia and the status of women.⁶ More than ever, it is political to state that Croatian academia is a place which does not mirror women’s/gender issues in any respect, apart from modest individual endeavours. The first point to be noted is that women studies, and gender studies, have not been integrated into the academia, by now. However, this does not imply that women/gender studies, gender based research, or education have not been an issue of public debate and practice in the last sixteen years (see for example the Centre for women studies activities among others).⁷ Civil society and women’s NGO’s were the first to voice politics of criticism and transnational feminist claims in relation to the mainstream politics. Normative prerequisites for gender mainstreaming have been met as late as 2003,

меѓу другото).⁷ Граѓанското општество и женските невладини организации беа првите кои отворено ги изразија политиката на критика и транснационалните феминистички барања во врска со доминантната политика. Нормативните барања за интеграција на начелата за родова рамноправност беа исполнети дури во 2003 година, кога легислативата за полова еднаквост беше усвоена во парламентот и хармонизирана со онаа на земјите од Европската Унија.

Невладиниите организации и активизмот

Поради заемната поврзаност на многубројни причини, војната и сè поголемата општествена несигурност, женскиот активизам беше во процут, а во првата половина на 90-тите години се појавија многубројни женски невладини организации во Хрватска, коишто беа главно финансирани од меѓународни грантови и донации. Дури во 1996 година беше воспоставена првата програма за женски студии. Се покажа дека е полесно да се бараат промените надвор од академијата и владините институции. Голем број рани феминисти се соочија со потребата да им помогнат на жените и да се справат со директните последици од војната во Хрватска. Во активноста на женските невладини организации главно беа застапени помагањето, обезбедувањето засолниште, подигнувањето на свеста, обезбедувањето терапија за жените кои имаа потреба од тоа. Гордана,⁸ лидерка на една женска невладина организација во Загреб, со која зборував, кога ја прашав како тие ги организираа своите активности и што беше најважно за време на војната, се потсети на некои од типичните активности карактеристични за тоа време, велејќи:

им помагавме на босанските бегалки, обезбедувајќи им психолошко советување; исто така, ние бевме вклучени

when legislation on sex equality was passed in the Parliament and harmonised with that of the EU countries.

NGOs and activism

Due to the interdependence of a wide number of reasons, war and growing social insecurity, women's activism was flourishing and a number of women's NGOs appeared in Croatia in the first half of the 90s, funded mostly by international grants and donations. As late as 1996, first women's studies programme was established. It proved to be easier to look for changes outside the academia and governmental buildings. A good deal of early feminists witnessed the need to help women and to deal with the immediate consequences of war in Croatia. The activity of women's NGOs was dominated by helping, shelter providing, conscious raising, bringing therapy to needed women. Gordana,⁸ one of women's NGO leaders in Zagreb whom I spoke to, when I asked how they organised their activities and what was important during the war, she recalls somewhat typical activities representative of the time, stating:

we would help Bosnian women refugees, providing psychological consulting, and humanitarian work, we were also in-

чени и во хуманитарна работа (...) Бидејќи владата им помагаше само на хрватските бегалци, ние им помагавме на муслиманките во камповите. Го добивме списокот на бегалски кампови, во 1995 година, и веднаш отидовме таму. Исто така, им помагавме да ги пронајдат своите роднини кога тие ќе дојдеа во Загреб. (...). Вака започнавме, со психолошка помош и групи за само-помош, собирање на жени и разговарање (во камповите). (...) Потоа започнавме со одржување на практични предавања за жени кои живеат во регионите каде воените активности престанаа. Беше тешко истовремено да се работи со жени од две националности. (...) Планиравме да одржиме неутрални предавања за здравјето, да обезбедиме некаква медицинска помош, да ги доближиме двете групи жени една до друга. (...) Дури и ги однесовме заедно во кафетерија. Тоа беше интересно.

Логиката на активностите на невладините организации изнајде начин да им обезбеди директна помош и еманципативна сила на многу жени кои имаа потреба од тоа. Активностите беа осмислени земајќи ја предвид „војната“ и прераснаа од активности за исцелување на раните во мирно помирување. За време на тој период, жените кои организираа јавни дебати беа жени-научници кои се приклучиле на граѓанската сцена и невладините организации, не гледајќи друг начин како да се изразат (Barilar, 2001). Некои од невладините организации започнаа јавни кампањи за еднаквоста на жените кои се одвиваа во текот на десет години, но и за политички одлуки и законодавство со кои ќе се донесат и спроведат закони и политика за интеграција на начелата за родова рамноправност. Активизмот што беше практикуван беше „секојдневен“ активизам фокусиран на унапредувањето на женските права. Без исклучок, невладините организации се обидуваа да го олеснат животот на жените и да ги направат женските права

involved in. (...) Since the government has been helping only Croatian refugees we were helping Moslem women in the camps. We got the list of refugee camps, in 1995, and went there immediately. Also, we helped them look for their relatives when they came to Zagreb. (...) That is how we started, with psychological help and self help groups, women gathering and talking (in the camps). (...) Later on we start giving lectures, practical once, for women who lived in the region where war activities ended. It was hard to work with women of two nationalities at the same time. (...) We planned to deliver neutral lectures on health, provide some medical help, to bring the two groups of women together. (...) We ever brought them to the coffee shop, together. That was interesting.

The logic of NGO activities has found its way in providing immediate help and emancipatory strength to many women who have been in need. The activities were governed by “war” and turned from healing-wounds-activities to peaceful reconciliation. During that period women, who launched public debates, were female scholars who joined the civil scene and non governmental organizations finding no other way to express themselves (Barilar, 2001). Some of the NGOs started public campaigns on women equality proceeding for ten years political decisions and legislation, which would pass and implement gender mainstreaming laws and politics. The activism that was practiced was “every day” activism focused on promotion of women’s rights. With no exception, NGOs attempted to make women’s lives easier and women’s rights a publicly recognised objective. Sanja from B.a.b.e. is another activist whose role in promoting debate on violence against women is of great importance. While she was sharing her experience and making public her work with women who suffered domestic violence

јавно признаена цел. Сања од Б.а.б.е. е уште една активистка чија улога во промовирањето на дебатата за насилство кон жените е од големо значење. Додека таа го споделуваше своето искуство и ѝ даваше јавност на својата работа со жени-жртви на семејно насилство по војната, таа стана препознатлива јавна личност, позната по својата борба за еднаквост. Во нејзиниот неодамнешен труд, бидејќи таа е една од најревносните феминистки во државата, таа се гледа себеси како мета на антифеминистички реакции, но исто така, таа се соочи и со многу феминисти кои не ја прифаќаа нејзината работа и нејзината голема јавна присутност која стана премногу видлива. Иако дејноста на Сања беше секогаш проследена во медиумите, за што беше оквалификувана како „феминист од шоубизнисот“, таа остана цврсто на своите феминистички барања и многу повеќе од тоа. Б.а.б.е. прерасна во широко признаена женска невладина организација за правно советување, но Сања не беше задоволна со доминантниот дискурс на жртва, секогаш барајќи „поодговорно граѓанство“ кога станува збор за нејзиното просудување на жените и нивната улога во општеството. Од друга страна, негативниот став кон феминизмот е широко распространет, тврдеше Сања. Можеби причината за ова лежи во ригидноста на општествено-културната средина предизвикана од војната и институционалната инерција во имплементирањето и извршувањето на женските права. Она што е неоспорно евидентно е дека антагонизмот кој преовладува спрема феминизмот се базира на фактот што воопшто не се признава легитимноста на политиката на интереси на малцинските групи. Иако работеа во заедницата и во општествената обнова, работата на феминистите беше оспорувана. Според весниците, „Амазонките [во Хрватска] се поразени“ и тие не се толку радикални како во 70-тите и во 80-тите,⁹ феминизмот се претвори во „седокос“ женски клуб без визија за иднината.

after the war, she became a recognisable public figure, known for fighting for equality. In her recent work, as she is one of the most vocal feminists in the country, she finds herself an object of antifeminist backlash but also she meets repudiation of many feminist as for her work, which became to visible, as well as for extensive public appearance. While Sanja's work was always covered by the media for what she was labelled as "showbusiness feminist," she stayed very sharp on her feminist claims and more. B.a.b.e. became a widely recognisable legal counselling women's NGO, but Sanja was not satisfied with prevailing victim discourse, always looking for more "responsible citizenship" when it comes to her judging women and their role in society. On the other hand, the negative attitude toward feminism is widespread, Sanja stated. It might be that the reason for this lays in rigidity of socio-cultural environment caused by the war, and institutional inertia in implementing and executing women's rights. What is undoubtedly evident is that the prevailing public antagonism towards feminism is based on not recognising at all legitimacy of minority-group interest-politics. Though, working in the community, and in social rebuilding feminists were refuted for their work. According to newspapers, "Amazon women [in Croatia] are defeated" and they are not as radical as in the 70s and the 80s,⁹ feminism turned into "gray haired" women's club with no directions for the future.

Некои од активистите повеќе не чувствуваат дека би можеле да придонесат за значајни резултати во работата во заедницата. Тие слегаа од „барикадите“, како што Теа, една од активистките, горко констатираше за себеси. Невладините организации престанаа да функционираат како лек за владината небрежност, или како начин за „мрежно сервисирање“ и го свртеа фокусот од обезбедувањето на психолошка помош и утеха, кон извршувањето влијание врз креаторите на политиката преку активности на притисок, кои имаа за цел општествени промени.

Кон женско образование

Во втората фаза од нивното постоење, некаде кон крајот на 90-тите години, феминистичките групи инсистираа на прашањата за образованието. Упатувајќи ги своите барања на администрацијата, креаторите на политиката и универзитетите, женските групи започнаа да работат во мирна средина.

Рефлексивната книга раскази, објавена од активистки кои се собираа околу Центарот за женски студии во Загреб, го свртува вниманието кон овој период. Група активистки се присеќаваат на тоа како и зошто тие се придружиле на сцената на граѓанското општество и со години активно влијаеле на промените во општеството. Со своето значајно име *Активизам: Како да се ојисмени теоријата*,¹⁰ оваа книга беше објавена во *самиздај*, или алтернативен печат, како и многу други феминистички книги во Хрватска, и таа го опиша не само процесот иманентен на секоја транзициона и пост-тоталитарна земја која се соочила со раѓањето на граѓанското општество, туку и повторно го сврте вниманието кон непостоењето врска помеѓу двата одвоени света на активизмот и академијата.

Some of the activists feel no more that they could provide meaningful outcome in community based work. They got off the “barricades” as Tea, one of the activist, bitterly stated, for herself. NGOs stopped functioning as a remedy for the governmental negligence, or “repair networks” and turned its focus from providing psychological help, and comforting, to influence policy makers by pressure activities, aiming towards societal change in general.

Toward the women's education

In the second stage of their existence, sometimes at the end of the 90s, feminist groups reinforced issues of education. Furthering their claims to administration, policy makers and universities, women's groups started working in a peace environment.

A reflexive book of narratives published by women activists gathered around the Centre for women studies in Zagreb brings attention to this period. A group of female activists recollected memories on how and why they joined the civil society scene and for years actively influenced changes in the society. Significantly named *Activism, how to make theory literate*¹⁰ this book was published in *samizdat*, or alternative press as many other feminist books in Croatia, and described not only the process immanent to any transitional and post totalitarian country which was facing a birth of civil society, but also brought attention back to the missing link between two separated worlds of activism and the academia.

Токму во овој контекст мора да се посматраат родовите/женските студии во Хрватска, но исто така, треба да се признае дека скицава има свој карактеристичен облик. Феминистичкото образование во Хрватска прво се роди од активизмот и потоа започна да зачекорува кон академските амфитеатри.

Бидејќи на времето немаше слободоумни наставни планови, ниту соодветна наставна практика во академијата, да се биде мировен активист, храбар граѓанин чија граѓанска должност е унапредувањето на човековите права,¹¹ беше разумен избор за многумина вклучени во активизмот, се присеќава една активистка.

Истовремено ангажирани и со активизмот и на академијата, научниците/активистите или академските феминисти го свртеа вниманието кон професионалната дискриминација, половата статистика на универзитетите, и конечно, кон институционализацијата на женските студии.¹²

Навидум демократизираните универзитетски структури страдаа од комплексот на академска изолација, предочувајќи им на сите дека женските студии „многу им должат на состојбите и културите во нивните матични институции“¹³ и матични општества.

Во хрватскиот национален контекст, женските студии во голема мера зависеа не само од општественото движење, туку и од нераскинливите лични врски на еминентни феминистички активисти и академијата. Бидејќи спецификите ги натераа во еден момент да го одберат активизмот како активност на граѓанското општество и како начин да се промовираат идеи кои не можеше да се прифатат во академи-

Along those very lines one has to think of gender/women studies in Croatia, as well as to acknowledge that the blueprint has its characteristic shape. Feminist education in Croatia was born out of activism first and then started to take its steps towards the academic lecture theatres.

Being a peace activist, a courageous citizen whose civil duty was to promote human rights,¹¹ as there were no libratory curricula or adequate pedagogy in the academia of the time, was a rational choice to many engaged in activism, recalls one woman activist.

Being simultaneously engaged in activism and the academia, scholars/activist or academic feminists, brought attention to occupational discrimination, gender statistics at the universities, and finally institutionalisation of women's studies.¹²

The seemingly democratised university structures suffered from an ivory-tower complex, making everyone aware that women's studies “owe much to conditions and cultures at their host institutions”¹³ and their host societies.

In the Croatian national context, women studies have largely been dependent not only on social movement, but also on indistinguishable personal relations of prominent feminist activist and the academia. For specificities made them to choose at some point activism as a civil society activity and a path to promote ideas which could not be undertaken in the academia, Croatian feminist have established double loyalties to both academia and

јата, хрватските феминисти негуваа двојна лојалност и кон академијата и кон активизмот. Може да се каже дека некое време хрватските феминисти беа двојно оптоварени поради нивниот ангажман во практична активистичка работа и на проекти кои би претставувале комплетно академска и научно-истражувачка и образовна активност, да не беа спроведени во доменот на граѓанското општество и да можеа да се добијат на универзитетите. Работејќи во две смени, една на нивните академски работни места и друга во граѓанскиот сектор, некои од нив станаа амбивалентно лојални. Бојното поле за признавање на феминистичките барања се префрли во академската средина, каде се чекаше да се избори признавањето, а постоеше и бојното поле на граѓанската сцена, на која веќе многу се имаше постигнато.

Пример на група жени посветени на образованието се жените кои се собираа околу Центарот за женски студии во Загреб, кои се примери за научници, но и за професионални активистки. Тие започнаа образовна програма за женски студии уште во 1995 година, која сè уште не е акредитирана. Центарот за женски студии е замислен да претставува „единствена интердисциплинарна програма за жените... која ја поддржува меѓусебната поврзаност на теоријата, активизмот и уметноста со цел да се стекне ново знаење... како и да се поттикне критичкото размислување и истражување на жените.“¹⁴ Женските студии, според оваа стратегија, би го унапредиле образованието за одговорно граѓанство, и како образование кое спроведува промени. Предлогот беше заснован на Светската декларација за високо образование за 21 век; Визија и Акција од 1998 година, која укажува на неопходноста од подобрување на статусот на жените во високото образование за да се обезбеди еднаквост и недискриминаторен систем. Надвор од академи-

activism. One can say that Croatian feminists were for some time doubly burdened by being engaged in practical activist work and projects of what would otherwise be full academic and scholarly research and education activity were it not for the fact that the activities were conducted in the civil society domain and could not be obtained within universities. While working two shifts, one at their academic posts, and the other in civil sector, some of them become ambivalently loyal. The battlefield for the recognition of feminist claims was dispersed in the academic setting, where the recognition has been waiting to be fought for, and there was civil scene battlefield where much has been done.

An exemplary group of women dedicated to education are women gathered around the Centre for Women's Studies in Zagreb who are by and large examples of scholars and professional activist as well. They started an educational program in women's studies as early as 1995, which has not yet been accredited. The Centre for women's studies is meant to be a “unique interdisciplinary program on women...which supports interconnectedness of theory, activism, and art in order to reach new knowledge...as well as encourage critical thinking and research on women.”¹⁴ Women studies, as seen by this strategy, would promote the education for responsible citizenship as well as education, which implements changes. The proposal was grounded on the World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century; Vision and Action from 1998, which is pointing to the necessity of improvement of the status of women in higher education in order to ensure equality and non-discriminatory system. Both out of the academia, in non institutional setting and while trying to reach the academia, women's

јата, во неинституционално опкружување и при обидите да се допре до академијата, женските студии подразбираа промени во старите наставни планови за кои најмногу беа оспорувани.

Во 2003 година Центарот за женски студии го започна процесот на институционализација на женските студии на Универзитетот во Загреб како автономна програма која беше одбиена бидејќи ја оспоруваше постоечката поделба на дисциплинарни полиња со својата интердисциплинарност, соработка помеѓу катедрите и хибридноста на проектот, како и со страстниот и критички научен модел. Бидејќи проектот не успеа во административната процедура, требаше да се дозволат интегративни женски курсеви на одредени катедри, како начин за одбирање на помалото зло. Едни од првите беа социологија на родот и социологија на семејството, изведени во 2003 година на Катедрата за социологија, при Философскиот факултет на Универзитетот во Загреб.

Во меѓувреме, или поточно, пред неколку недели, сосема случајно, група жени научници и соработници на Центарот за женски студии, но и членови на факултетот беа присутни на состанок на раководното универзитетско тело на Факултетот за хуманистички и општествени науки во Загреб (поранешен Философски факултет). Состанокот требаше да му претходи на годишното собрание на Универзитетскиот сенат и Националниот научен совет кој требаше да го промени постоечкиот закон за поделбата на научните области. Како набљудувачи, без право на глас, како што беше во мојот случај, овие неколку жени прераснаа во борци на фронтот за родови и женски студии, бидејќи им беше понудено да го поднесат своето барање за промена на законот. Им беа дадени 30 минути да состават барање и да ја

studies implied changes in old curricula for which they were disputed most.

In 2003 Centre for Women's Studies initiated the process of institutionalisation of women's studies at the University of Zagreb as an autonomous program, which was declined as it contested existing disciplinary fields division by its interdisciplinarity, interdepartmental coalitions, and hybridity of project, as well as by passionate and critical science model. As the project failed administrative procedure, integrative women's courses were to be allowed at specific departments, ultimately as a way of lesser evil. One of the first was the Sociology of Gender, and Sociology of Family, both delivered in 2003 at the Department of Sociology, Faculty of Philosophy University of Zagreb.

In the meantime, to be exact, few weeks ago, by mere chance, a group of women scholars and associates of the Centre for Women's Studies, also faculty members found themselves in a meeting of a university governing body at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb (used to be Faculty of Philosophy). The meeting was to precede an annual assembly of University Senate and National Council for Science which was about to change an existing law on the division of scientific fields. Being observers, with no right to vote, as it was in my case, those few women turned to be frontline fighters for gender and women's studies as they were offered to add their request to change the law. They were given 30 minutes to make a request and elaborate a need for the introduction of a new scientific field to the body of existing fields. The amendment to the law was meant to in-

образложат потребата за додавање на ново научно поле кон постоечките полиња. Амандманот на законот требаше да ги воведо родовите студии како интердисциплинарно научно поле. Набрзина, тие склопија едно барање на две страници.

Лето е, 2007 година, и сите се на летен одмор. Неколку дена пред да го завршам овој труд добив електронска пошта од пријателка, која е и директорка на Центарот за женски студии во Загреб. Во три реда. Пишуваше: „Драги пријатели. Амандманот го направи првиот чекор. Никој не се пожали. Проректорот потврди дека амандманот ќе биде официјално поднесен на Националниот совет, бидејќи беше прелиминарно одобрен од Сенатот. Ја чекаме втората и конечна одлука...“

По тој момент, иднината на феминизмот на Универзитетот во Загреб изгледаше некако посветла. Додека ја читав електронската пошта, тивко се поднасмевнав, зашто промените повторно започнаа на најнеочекуваниот начин, потврдувајќи го анти-дарвинистичкиот став дека среќата е меѓу најбитните нешта во научниот и феминистичкиот опстанок.

Случајот на Црна Гора

Тешко е да се изанализира заднината на родовите студии во Црна Гора и нејзиниот (недостиг од) феминистички историјат, и уште потешко е да се одбележат клучните концепти без да се земе предвид општествено-политичкиот контекст.

Слично на другите делови од балканскиот регион, особено со територијата на поранешна Југославија (од очигледни причини), институциите во Црна Гора беа

introduce gender studies as an interdisciplinary scientific field. In a rush, they wrapped up a two-page request.

It is summer of 2007 and everyone is on a summer break. A few days before I finished this paper I got an e-mail from a friend and the director of Centre for Women's Studies in Zagreb. A three-liner. It says: "Dear friends. The amendment had gone through the first step. No one complained. The Vice Rector confirmed that the amendment will be officially submitted to the National Council, since it had achieved preliminary approval by the Senate. We are waiting for the second and final decision..."

After that point, the future of feminism at University of Zagreb looked brighter, somehow. As I was reading the e-mail, I laughed silently for the changes again have been initiated in the most unexpected way, confirming an anti-Darwinist stance that luck is among the most important things in a scientific and feminist survival.

The case of Montenegro

It is rather difficult to provide an analysis of the background of gender studies in Montenegro and its (lack of) feminist history, and even more difficult to map the key concepts, without taking into account its socio-political context.

Similarly to the other parts of the Balkan region, especially ex-Yugoslav territory (for obvious reasons), Montenegro's institutions have been subject to socio-political,

подложени на општествено-политички, економски и културни промени наметнати од „транзициските реформи“. Овие промени истовремено и го вклучуваат и се резултат на неодамнешното воено минато и распадот на Југославија (во 1990-тите), вклучувајќи ги како директни последици следниве прашања: обвинетите воени злосторници, политичката хегемонија и олигархија, географската и политичката фрагментација, таканаречената институционална хармонизација (прво со другиот сојузнички партнер – Србија, сега како новосоздаден независен ентитет, но и со европските стандарди), потрагата за сопствен (не- или мулти-) национален (и граѓански) идентитет, одделно од Србија и сето тоа во една (веќе) осиромашена земја, чие пљачкосување од страна на малкутемина олигарси сè уште продолжува на многу нивоа и рамништа под превезот на „воведувањето на нео-либералните економии и спроведувањето на процесот на транзиција“. Согледано во еден поширок регионален контекст, како што е процесот на проширување на Европа и различните реформски програми, вклучувајќи ги многубројните образовни реформи во академското милје, Црна Гора е, повторно, слична на останатите држави од поранешна Југославија. Промените во академската рамка се конфронтираат со предизвиците на наследениот образовен систем, хиерархиските структури на академска моќ и произволно разбраниот концепт на автономија на универзитетите.

Некои теоретичари веќе со оптимизам зборуваат за „крајот на транзицијата“ во целиот регион, но јас сум склона да мислам дека Црна Гора, како и другите балкански држави, не изминала ниту половина од својот процес на транзиција. Многу реформи и промени чекаат да бидат применети, ќе треба допрва да настапи големата институционална обнова и напре-

economic and cultural changes imposed by “transitional reforms.” These changes both include and result from the recent war past and the disintegration of Yugoslavia (the 1990s), entailing as direct consequences the following issues to deal with: indicted war criminals, political hegemony and oligarchy, geographic and political fragmentation, so-called institutional harmonisation (first with the other Union partner – Serbia, now as a newly-created independent entity, but also with the European standards), search for its own (non or multi-) national (and civil) identity, separately from Serbia, all this in an (already) impoverished country, the looting of which still continues at many levels and strata by the few oligarchs under the veil of the “introduction of neo-liberal economies and the implementing of the process of transition.” When viewed in a broader regional context, such as European enlargement process and various reform programmes, including the many educational reforms in the academic milieu, Montenegro is, again, similar to the other ex-Yugoslav countries. The changes in the academic framework are confronted with challenges to its inherited education system, hierarchical structures of academic power and the randomly understood concept of the autonomy of Universities.

Some theorists already optimistically talk about the “end of transition” in the whole region, but I am inclined to think that Montenegro, as well as other Balkan countries, has not even traversed half-way of its transition process. Many reforms and changes are waiting to be implemented, much institution re-building and progress in the field of dealing with war crimes and development of peace-

док на полето на справувањето со воените злосторства и развојот на мирно и ненасилно разрешување на конфликтот, во насока на градење на толеранција помеѓу мултиетничките, мултирелигиските и мултинационалните заедници и стабилизацијата на мирот во регионот.

Затоа феминистичките движења и концепти во претежно руралната Црна Гора се незамисливи без поставување, зацртување и дефинирање (во детали?) на општествено-политичко-економскиот контекст, степенот и фазата на реформите кои се имплементираат, законодавната рамка за институционалниот развој, туку секогаш се разгледуваат во тесна врска со другите балкански држави, особено оние соседните од поранешна Југославија. Меѓутоа, исто така е важно да се земе предвид дека степенот и опсегот на развојот и промените кои се (не)спроведени може да варира од една до друга земја. Феминистичкото движење и теорија може да имаат многу мало влијание и одглас во земја која е сè уште неспособна да се справува со своите одговорности/инволвираност во неодамнешната војна, со апсењето/јавното изложување на воените злосторници, со одвојувањето на црковното од световното, при што сè уште се негува и се живее според „епската и херојска“ воена традиција и („културно“) наследство и се слават традиционалните идеали/концепти за машкото „чојство и јунаштво“ (слободниот превод би бил „мажествена чесност и хероизам“), карактеристични за црногорскиот етно-културен контекст.

Женски/родови студии досега не биле интегрирани во академијата. Ниту пак, досега, феминистичките/родовите движења и теории биле теми на јавни расправи, или предмет на какво било (структурирано) конзистентно научно истражување.

ful and non-violent conflict resolution yet lie ahead to be made, towards tolerance-building among multi-ethnic, multi-religious and multi-national communities and stabilisation of peace in the region.

Feminist movements and concepts in the predominantly rural Montenegro are, therefore, inconceivable without setting, mapping and defining (in detail?) the socio-politico-economic context, the degree and stage of reforms implemented, legislative framework of institutional development, but always approaching it in liaison with other Balkan countries, especially ex-Yugoslav, neighbouring, ones. However, it is also important to bear in mind that the degree and scope of the development and changes (not) implemented may vary from one country to the other. Little impact or resonance can feminist movement and theory have in a country still incapable of dealing with its responsibilities/involvement in the recent war, with arresting/publicly exposing war criminals, with separating the clerical from the secular, still cherishing and thriving on the “epic and heroic” war tradition and (“cultural”) heritage, and glorifying the ideals/concepts of male “čojstvo & junaštvo” (free translation would be “manly honesty and heroism”) tradition, specific to the Montenegrin ethno-cultural context.

Women/gender studies have not been integrated into the academia so far. Nor have, up to now, feminist/gender movements and theories been the topics of public debates, nor constituted the interest of any (structured) consistent scholarly research.

Но, Црна Гора е земја на многу контрадикторности. За чудо, приказната за црногорските женски/родови студии започнува во 1996 година на академијата – во „институционализиран облик“ – за разлика од другите држави од поранешна Југославија, но потоа се враќа во невладиниот сектор. Да бидам попрецизна и појасна (всушност онолку јасна колку што и можам да бидам, бидејќи многу од информациите во ова поле недостигаат или се нетранспарентни), црногорскиот проект за институционализација на родовите студии започна со иницијативата и помошта на дарезливите норвешки донатори, во срцето на академијата – на Правниот факултет: беше одржан состанок на кој присуствуваа еминентни претставници од Универзитетот, норвешки претставници (и преведувачи); беше изработена програма за родови студии, одобрена и потпишана од страна на тогашниот ректор на универзитетот, г-дин Обрадовиќ. Излезе дека ова е комплетен неуспех, бидејќи ниту еден курс, ниту еден модул или семестар не беше организиран, ниту една жена не мина низ вратата на „институционализираните црногорски женски/родови студии“. Иронично, Црна Гора, најсиромашната од сите поранешни југословенски републики и обично последната на списокот за какви било позитивни промени, за првпат можеше да биде првата меѓу тие републики што ќе обезбеди лесен и елегантен влез на женските/родовите студии во академијата. Но, не успеа да го стори тоа. Објаснувањата за ова (не)случување/инцидент и ден-денес остануваат нејасни. Требаше да биде „лесно и елегантно“ бидејќи претходно не постоеја феминистички/женски студии, ниту пак конзистентно изразено феминистичко движење или традиција, и затоа немаше никакво знаење од областа, ниту потенцијално противставување на истото. Во контекстот на една таква оскудна феминистичка ситуација, родовите студии веројатно им звучеле „модерно,

But Montenegro is a country of many contradictions. Particularly, the story of Montenegrin women/gender studies starts in 1996 in the academia – in its “institutionalised form” – unlike other ex-Yugoslav states, but then returns to the NGO sector. To be more precise and clear (actually as clear as I can be, since much information is missing or is non-transparent in this field), the Montenegrin project of gender studies institutionalisation started, with the initiative of and generous Norwegian donors’ help, at the heart of the academia – at the Faculty of Law: a meeting was held including prominent University officials, Norwegian representatives (and translators); a gender-study programme was made, approved and signed by the then University Rector, Mr. Obradović. This turned out to be a complete failure, as not one course, not one module, or semester was organised, not one woman passed through the door of the “institutionalised Montenegrin women/gender studies.” Ironically, Montenegro, the poorest of all former Yugoslav republics and usually last on the list of any positive changes, might have been for once the first among those Republics to ensure an easy and smooth entrance of women/gender studies into the Academia. But it failed to do so. Explanations for this (non)event/incident remain obscured still today. It was supposed to be “easy and smooth” because there was no pre-existing feminist/women studies nor consistently expressed feminist movement or tradition, therefore no knowledge in the matter or potential opposition to it. In the light of such already poor feminist situation, gender studies probably sounded “modern, neo-liberal and trendy” to the University officials (the role of the translator is not to be undermined) and those “uninformed” academic men in black suits probably did not know what they were signing. When someone finally “woke up,” they may have realised what (empowerment) that could mean for the women of Montenegro. The signed “paper” was lost and nobody ever mentioned it again, as if it had never existed

нео-либерално и трендовски“ на претставниците од универзитетот (не треба да се потцени ниту улогата на преведувачот) и тие „неинформирани“ луѓе од академијата во црни одела веројатно не ни знаеле што потпишуваат. Кога некој конечно „се разбудил“, тие сфатиле што (зајакнување) може ова да претставува за жените од Црна Гора. Потпишаниот „документ“ беше изгубен и никој повеќе не го спомна, како никогаш и да не постоел (иако некој „ги зеде (норвешките) пари и избега“ – во стилот на грабежите на банки од филмовите на Вуди Ален).

Овде е потребно едно појаснување: иако мојот стил може повеќе да прилега на фикција отколку на академски текст, јас би сакала да ги убедам моите читатели дека овој труд се базира на многубројни разговори со луѓе кои го раководеле гореспоменатиот неуспешен проект за родови студии, кои можеби не се согласуваат околу некои аспекти, но јас овде ги изложив само оние „факти“ со кои сите тие се согласија. Овие луѓе од Универзитетот кои го раководеа овој неуспешен проект негираа каква било образовна корист или и најмала поврзаност со тој голем „бауч“ (најстрашното сениште) на Балканот – феминизмот и феминистичката теорија.

По овој академски родов неуспех, невладиниот сектор го зазема приматот во родовото образование во 2001 година, поточно, една организација – „Анима“ од Котор, град во центарот на црногорскиот залив Бока. „Анима“ основаше експериментални женски студии (први во Црна Гора) – сосема бесплатни за студенти (вклучувајќи сместување и храна) - со програма од дванаесет викенд семинари (кои ги покриваат темите: „А, Б, В, Г... на феминизмот“, „жените и моќта/патријархатот“, „жените и јазикот“, „жените и религијата“, „жените и медиумите“ итн.). Школа-

(although somebody “took the (Norwegian) money and ran” – in a Woody Allen-esque bank robbery style).

A clarification needs to be made here: although my style may resemble more fiction than academic writing, I would like to assure my readers that this piece of writing is based on numerous talks with people in charge of the above-mentioned failed gender studies project, who may disagree on certain points, but I have provided here only those “facts” they all agree on. These University people in charge of this failed project rejected any educational use of or slightest association with that big “bauch” (the most frightening spectre) in the Balkans – feminism and feminist theory.

After this Academic gender failure, the NGO sector takes the gender education lead in 2001, more precisely one organisation – “Anima” from Kotor, a town at the centre of the Montenegrin Boka bay. “Anima” set up experimental women studies (first in Montenegro) – completely free of charge for students (including the accommodation and food) - with the programme of twelve weekend seminars (covering the topics of: “A, B, C, D... of feminism,” “women and power/patriarchy,” “women and language,” “women and religion,” “women and media” etc.). The school relies mainly on feminist guest lecturers from the

та се потпира главно на феминистички предавачигости од регионот на поранешна Југославија (што, освен логистичка предност, исто така ги олеснува и лингвистичките аспекти на предаваните курсеви), но и јас сум една од предавачите таму. Може да се каже дека програмата досега беше успешна, бидејќи бројот на заинтересирани студенти е во пораст, иако судбината на програмата зависи од буџетот на донаторите. Постои, сепак, огромно противставување од страна на етаблираните универзитетски професори, особено од катедрите за општествени науки, кои го потценуваат ваквиот „неакадемски“ наставен план. Всушност, постои значително противставување кон целиот женски невладин сектор од страна на академскиот естаблишмент.

Периодот по 1990-тите години сведочи за процутот на други женски невладини организации во останатите делови на Црна Гора, кои се занимаваа со разни женски/родови прашања (за подигнување на свеста), т.е. обезбедување на засолништа за жените жртви на семејно насилство (бројни СОС организации), женско здравје, вработување и активности на социјална работа. Сите тие беа мошне успешни во својата работа. Но, слична е ситуацијата и во другите држави во регионот на поранешна Југославија. Она што можеби е специфично за црногорскиот контекст е тоа што мнозинството од овие невладини организации се, во најдобар случај, сè уште неинформирани за феминистичките идеи или за тоа што феминизмот(-мите) е (се), или дури отворено им се противставуваат на (малкуте) „лути феминистки“ од другите невладини организации и се дистанцираат од каков било феминистички дискурс или реторика во јавност. Уште една црногорска специфика може да биде тоа што има многу малку јавни расправи за (институционализацијата на) женските/родовите студии, бидејќи женските невладини организации

ex-Yugoslav region (which, apart from logistical advantages, also facilitates linguistic aspects of courses taught) and I am one of the lecturers there. The programme can be said to be a success so far, as the number of interested students is increasing, although the destiny of the programme depends on the donors' budget. There is, however, an enormous opposition from the mainstream University professors, especially from social science departments, who look down on such a “non-academic” curriculum. There exists, actually, a considerable opposition to the whole women's NGO sector from the academic establishment.

The period of the 1990s onwards witnesses the flourishing of other women NGOs in the remaining parts of Montenegro also, dealing with various (consciousness raising) women/gender issues, i.e. providing shelter for female victims of family violence (numerous SOS organisations), women's health, employment and social work activities. They have all been very successful in their work. But this is also similar in the rest of the ex-Yugoslav region. What may be Montenegrin context-specific is that most of these NGOs are, at best, still in the dark as to the feminist ideas or about what feminism(s) is (are), or even openly oppose (the few) “feminist angry women” from other NGOs and dissociate themselves from any feminist discourse or rhetoric publicly. Another Montenegrin specificity may be that there is very little public debate about the (institutionalisation of) women/gender studies, as women NGOs still remain rather non-visible (largely disregarded, ridiculed or ignored by the main printed or electronic media) and (sometimes deliberately) choose to be ghettoised. The concepts and possibilities of NGO networking, cooperation, and solidarity belong to the domain of fiction.

сè уште остануваат прилично невидливи (доста занемарени, исмејувани или игнорирани од главните пишани или електронски медиуми) и (понекогаш намерно) одбираат да се гетоизираат. Концептите и можностите за мрежна соработка и солидарност во невладиниот сектор припаѓаат во доменот на фикцијата.

Случајот на Словенија

Мапата на феминистичките/женските/родовите иницијативи, организации и особено институции на нивото на високото образование има неколку главни одредници во Словенија. Во изминатите неколку години, можевме да проследиме одреден број феминистички иницијативи, особено од невладиниот сектор, како и од женските организации - хуманитарни, социјални, политички, културни или уметнички, и конечно, неколку примери за родова наставна програма, применета во системот на високото образование. Иако фокусот е на родовите студии, неопходно е да се споменат и сите други феминистички/женски активности и дејности, бидејќи тие се сепак заедничка основа за понатамошни теориски, критички, како и епистемолошки интервенции во повеќе или помалку интердисциплинарното поле на родовите студии и истражувања.¹⁵ По краткото претставување на значајните родови одредници лоцирани и институционализирани во Словенија, ќе се обидам да потенцирам некои критички перспективи во врска со родовите студии „овде и сега“ и (повторно) да отворам некои прашања за важноста и зајакнувањето на *родовото знаење* во идните академски наставни планови, особено по Болоњскиот процес, како и за можните техники за подобрување и трансфер под нео-либералната побарувачка – знаењето како продукт на интерес.

The Case of Slovenia

The map of feminist/women's/gender initiatives, organisations and especially institutions at the level of higher education has a several main points in Slovenia. In recent years, we could trace a certain number of feminist initiatives, particularly in the NGO sector, as well as, a number of women's organisations - humanitarian, social, political, cultural or artistic and finally a few examples of gender syllabus implemented in the higher education system. Although the focus is on gender studies, it is necessary to mention all other feminist/women's activities and actions, because they are still a common ground for further theoretical, critical, as well as, epistemological interventions in the more or less interdisciplinary field of gender studies and research.¹⁵ After a short presentation of significant gender points localized and institutionalised in Slovenia, I will try to emphasize some critical perspectives considering gender studies 'here and now' and to re/open some questions about importance and empowerment of *gendered knowledge* in future academic curricula, especially after the Bologna process and about possible techniques of its improvements and transfers under neo-liberal demand – knowledge as product of interest.

Испиражување и предавање на родови студии

Современиот интерес за образованието, кое на времето имаше слух¹⁶ за родовите студии и за родовата култура, создаде поволна клима за воведувањето на ново интердисциплинарно поле кое се занимава со родот во регионалната, европската и другите култури во историска и други перспективи. Интердисциплинарните истражувања на феминизмот и родот, различни видови додипломски/последипломски модули и курсеви и неколку последипломски програми за родови студии се понудени од неколку високообразовни институции, како што се:

1. Филозофскиот факултет при Универзитетот во Љубљана ги воведо првите додипломски курсеви по женски студии на Катедрата за философија, Катедрата за социологија и Катедрата за германски јазик и литература. Подоцна, специјална интердисциплинарна програма „Женски студии и феминистичка теорија“ беше основана од Милица Г. Антиќ, Ева Д. Баховец и Нева Слибар.
2. Факултетот за општествени науки, при Универзитетот во Љубљана исто така воведо голем број додипломски и последипломски курсеви кои се занимаваат со родови прашања, како што се „Феминизам и социологија“ „Социологија на родот“ или „Антропологија на родот“ на Катедрата за социологија и Катедрата за културологија (Тања Ренер, Зденка Садл, Маца Јоган, Кармен Штерк).
3. Факултетот за социјална работа при Универзитетот во Љубљана воведо родови студии во рамките на додипломскиот наставен план: „Родови прашања во социјалната работа: жените и мажите во социјалната работа“ (Дарја Завиршек), и разви

Research and Teaching in Gender Studies

The contemporary interest in education, which was sensitive at the time¹⁶ to gender studies and to the culture of gender, created a favourable environment for the introduction of a new interdisciplinary field which deals with gender in regional, European and other cultures in historical and other perspectives. The interdisciplinary researches in feminism and gender, different kind of undergraduate/graduate modules and courses and several postgraduate programmes in gender studies are offered by several institutions of higher education, such as:

1. Faculty of Arts, University of Ljubljana introduced first undergraduate courses in women studies at Department of philosophy, Department of sociology and Department of German Language and Literature. Later on, a special interdisciplinary programme “Women Studied and Feminist Theory” was established by Milica G. Antić, Eva D. Bahovec, and Neva Slibar.
2. Faculty for Social Sciences, University of Ljubljana launched also a number of undergraduate and graduate courses, such as “Feminism and Sociology” “Sociology of Gender” or “Anthropology of Gender,” dealing with gender issues at the Department of Sociology and the Department of Cultural studies (Tanja Renner, Zdenka Sadl, Maca Jogan, Karmen Šterk).
3. Faculty of Social Work, University of Ljubljana introduced gender studies within the undergraduate curriculum: “Gender Issues in Social Work: Women and Men in Social Work” (Darja Zaviršek), and developed innovative approach by topics, such as: women and

иновативен пристап преку теми како што се: жени-те и бездомништвото, женски автобиографии, феминистичка социјална работа. Неколку курсеви по родови студии се исто така достапни и на последипломско ниво (Дарја Завиршек, Весна Лескошек, Мојца Урек).

4. Мировниот институт, на полето на родовите студии и политика, како и на полето на социјалната политика вовеле студии и стручна анализа за невладините организации и владините институции, комбинирајќи професионална, доброволна и активистичка работа во врска со родовите прашања (Власта Јалушиќ). Работничкиот и панкерски универзитет (алтернативниот младински образовен центар при Мировниот институт) од оваа академска година нуди и феминистички семинар.
 5. Institutum Studiorum Humanitatis, Факултет за последипломски студии во хуманистичките науки изработи последипломска програма (првата во регионот) по Антропологија на родот (Светлана Слапшак). Главно добро структурирани, отворени, координирани со нова теориска рамка, овие студии се поврзани со регионалните и европските (па и светските) академски мрежи (програмата Marie Curie Early Stage PhD Training, првата магистерска програма во женски и родови студии во Европа на Erasmus Mundus, тематскиот мрежен проект Athena на програмата Socrates - координација на проектот Red Athena кој се занимава со југословенскиот феминизам од 1919 до 1991 година).
4. Peace Institute in the fields of gender studies and politics, and social policies initiated studies and expert analysis for NGOs and governmental institutions combining professional, voluntary and activist work relating to gender issues (Vlasta Jalušič). The Workers' and Punks' University (the alternative youth educational centre in the Peace institute) offer also the feminist reader seminar from this academic year.
 5. Institutum Studiorum Humanitatis, Faculty for Graduate Studies in Humanities developed a graduate programme (the first in the region) in the Anthropology of Gender (Svetlana Slapšak). Mostly well structured, open, coordinated with new theoretical framework, those studies are allied with the regional and European (as well worldwide) academic networks (the Marie Curie Early Stage PhD Training Programme, the first Erasmus Mundus Master in Women's and Gender Studies in Europe, the Socrates Thematic Network Project Athena-coordination of the Red Athena project dealing with Yugoslav feminism 1919-1991).

Контекстуализација на родовите студии

Иако може да се остави добар впечаток или да се направи успешна „реклама“ преку оние кратки описи на имплементираниите родови програми, институциите и професорите кои ги поддржуваат се соочуваат со нов патријархален бран, тесно поврзан со „обновениот“ национализам, којшто доаѓа со членството во ЕУ, десничарската партија на власт и логиката на нео-либералниот капитализам. Наместо истражување, настава, развивање нови дисциплини, професори, и особено, млади истражувачи и потенцијални асистенти, на прво место треба да бидат добрите менаџери, од кои се очекува да обезбедат финансиска поддршка за проекти и програми, како и да ги убедат службените лица (како Словенечката истражувачка агенција¹⁷) дека нивните програми се од „национален“ интерес за Словенија и конечно да привлечат идни студенти со помош на неколку комерцијални алатки. Меѓународната трговска либерализација на високото образование (како последица на GATS¹⁸) која ги извртува образовните институции во услужни дејности, има свое влијание и врз родовите студии, а последиците од тоа ќе бидат поевидентни особено по спроведувањето на Болоњскиот процес.

И покрај тоа што овие програми се вклучени во академските наставни планови (Философски факултет, Факултет за социјална работа, Факултет за општествени науки, Institutum Studiorum Humanitatis – Љубљана – Факултет за постдипломски студии во хуманитарните науки, Мировен институт), денес, наставата во областа на родовите студии во Словенија станува сè помалку атрактивна за новите генерации на последипломци и истражувачи во оваа област. Благодарение на „препородот“ на патријархалните и традиционалните вредности, националистичкиот

Contextualisation of gender studies

Although a good impression or successful “advertisement” could be made by those short descriptions of implemented gender programmes, both institutions and professors supporting them face a new patriarchal wave closely linked with “restored” nationalism, coming with the EU membership, a right-wing party in power, and the logic of neo-liberal capitalism. Instead of research, teaching, developing new disciplines, professors, and particularly young researchers and potential assistants, should be at the first place good managers, who are expected to provide the financial support for projects and programmes, as well to convince officials (such as Slovenian research agency¹⁷) that their programs are of ‘national’ interest for Slovenia and finally to attract future students by a set of commercial tools. The international trade liberalization of the higher education (as a consequence of GATS¹⁸) which pervert educational institutions into a service sector, also affects the field of gender studies, the consequences of which will be more evident particularly after the implementation of Bologna.

Today, teaching in the field of gender studies in Slovenia, despite the fact that those programmes are included in the academic curricula (Faculty of Philosophy, Faculty of Social Work, Faculty of Social Sciences, Institutum Studiorum Humanitatis – Ljubljana Graduate School in Humanities, Institute for Peace) becomes less engaging for new generations of graduate students and researchers in the field. Due to the “rebirth” of the patriarchal and traditional values, nationalist discourse and misogyny, established by the media, by the church and state politics and by the public opinion consequently twisted by the

дискурс и мизогинијата, воспоставени од медиумите, црквата и државната политика и од јавното мислење, извртено како последица на „натурализацијата“ на родовите/половите улоги, родовата политика беше остро неутрализирана и маргинализирана од овие групи во изминатите неколку години (Канцеларијата за женска политика беше реорганизирана и преименувана во Канцеларија за еднакви можности во 2001 година). Алтернативните извори на родово знаење и активности на различни нивоа (вклучувајќи ги алтернативните простори, непрофитабилните и неспонзорирани уметнички клубови, како и неинституционалните академски активности што преживеаја во мал број во пост-транзиционата ера) повторно станаа основни начини за мобилност на студентите, уметниците и културолошките истражувачи,¹⁹ иако веќе некое време се чини дека граѓанското општество во Словенија успешно ги надмина воените кризи во регионот, транзициските пресврти и интеграцијата во ЕУ. Сето ова нè потсетува дека критичкото размислување и политичкото пре/прочитување на регионалните феминистички агенди во нивниот историски и компаративен контекст се појавува заради соодветната институционализација на родовите студии на Балканот (вклучувајќи ја и Словенија) и еманципирачката политика на академијата, како и заради зајакнувањето на феминистичките политички ставови во општеството (интервенции во медиумите, јавната сфера, политиката, итн.), особено земајќи ја предвид последната воена деценија од 20-тиот век. Според Светлана Слaпшaк, „анализата на машките и женските дискурси за војната и родот покажуваат дека главната специфика на регионот, кога станува збор за феминизам и род, лежи во концептуализирањето, контекстуализирањето и претставувањето на војната. Тоа е фасцинантно, но претставува и прилично голем предизвик за епис-

“naturalization” of gender/sex roles, gender policy have been strongly neutralized and marginalized by those clusters in the last few years (Office for Women’s Policy was reorganized and renamed in Office for equal opportunities in 2001). Alternative sources of gender knowledge and activities on different levels (including alternative spaces, non-profit and non-sponsored artist sections, and non-institutional academic activities that survived in small number in post-transitional era) became again entry-level services for mobility of students, artists and cultural researchers,¹⁹ although it seems, for a while, that civil society in Slovenia have successfully overcome war-crises in the region, transitional reversals and EU integration. All this reminds us that critical thinking and political re/reading of the regional feminist agendas in their historic and comparative contexts is emerging for the appropriate institutionalization of gender studies in the Balkans (Slovenia included) and its emancipatory politics in the academia, as well as, for the empowerment of feminist political views in society (interventions in the media, public sphere, politics etc.), particularly referring to the last war-decade of the 20th century. According to Svetlana Slapšak, “[t]he analysis of male and female discourses on war and gender shows that the main specificity of the area, when it comes to feminism and gender, lies in conceptualizing, contextualising, and presenting the war. It is a fascinating case quite challenging for the epistemology of gender studies, of a concept/context mutual work and formation. At the same time, it confirms that specific knowledge, blending local (native) input and theoretical dialogue into the same referential framework is absolutely necessary in future European planning of gender and feminist studies. It could prove necessary to provide for specific semiotic clusters and cultural contexts when dealing with phenomena which might be described in familiar terms, but have entirely different histories and symbolic (ritual, cultural, linguis-

темологијата на родовите студии, на концептуалната/контекстуалната заедничка работа и оформување. Истовремено, тоа потврдува дека определено знаење, во кое се преплетуваат локалниот (родовиот) придонес и теорискиот дијалог во една иста референтна рамка, е апсолутно неопходно во идното европско планирање на родовите и феминистичките студии. Можеби ќе биде неопходно да се обезбедат определени семиотички групи и културни контексти, кога станува збор за феномени кои би можеле да бидат опишани со позната терминологија, но имаат сосема поинакви истории и симболичко (ритуално, културно, лингвистичко) потекло. Површинската хомонимија може да доведе до длабоки недоразбирања и може да биде плодна почва за манипулативни колонизаторски/колониизирани стратегии“.²⁰

Третата група проблеми, покрај општата општествено-политичка ситуација (репатријархализација, мизогинија, маргинализација, исклучување, виктимизација, јавно претставување, немоќ, итн.) и недостигот од (меѓу)народно финансирање на истражувања или развој (експлоатација, деградација на професијата) со кое родовите студии веќе се соочија во изминатата деценија и подолго, доаѓа „однатре“: недостиг од академска мрежна соработка која најчесто се претвора во конфронтирање и натпреварување, пост-феминистички пристапи според новите барања за предлог-проекти, опортунистичка неутрализацијана „родовите“ прашања, рециклирање (недостиг од научна креативност), компромитирачка интеграција и слично.

Одредниците за акција кои произлегуваат од локалното опкружување и кои се изложени во оваа кратка студија треба секако да се фокусираат на подобрување на родовите студии во академските наставни планови,

tic) backgrounds. Superficial homonymy can produce deep misunderstanding, and can be a fertile ground for manipulative colonizing/colonized strategies.”²⁰

The third set of problems, beside the general socio-political situation (repatriarchalisation, misogyny, marginalization, exclusion, victimisation, public representations, powerless etc.) and lack of (inter)national funding for research or development (exploitation, degradation of the profession) that gender studies have already confronted for the last decade and longer, comes consequently from the “inside”: lack of academic networking and collaboration which mostly turning into confrontations and competitiveness, post-feminist approaches according to new project proposal requirements, opportunistic neutralisation of the “gender” issues, recycling (luck of scientific creativity), compromising mainstreaming and similar.

The action points arising from local settings exposed in this short study should be certainly focused on the improvement of gender studies in the academic curricula, on the empowerment of gender academic networks (in-

на зајакнување на родовата академска мрежна соработка (вклучувајќи разни видови феминистички и женски организации) и на важноста од применување на критичка родова анализа во сите области од општествениот живот, политика, наука, образование, уметност, бизнис и здравје. Продлабочената свест за општествениот живот, тенденции и политика - овие перспективи во овој момент би можеле да се окарактеризираат како ентузијастички. Затоа, главното прашање за академските граѓани, професорите, истражувачите и студентите е: Можеме ли да го сториме тоа?

Заклучок: Патувачките научници ги бараат начините за продукција на знаење

Реторичкото прашање со кое завршува оваа статија е во основата на симптоматската природа на родот во доминантните академски култури во сите земји анализирани овде. Родовите прашања и немири ги протресуваат закоравените предрасуди и конформистички гледишта, не нудејќи никаква гаранција за резултатот од трансформативната политика.

Оваа статија пружа визија што се стреми да продре надвор од состојбата на разочарување и тврдоглавост, во која се затекнаа многу феминистички научници во изминатата деценија и пол. Во оваа визија, личните односи продолжуваат да имаат важна улога во изнаоѓањето на алтернативни патишта за дискутирање на еманципаторната политика во феминистичката теорија и критика. Овие лични односи воопшто не ни изградуваат некакво притаено прибежиште, туку ни даваат поттик за развивање повеќе начини за соработка во продукцијата и размената на знаење и за преземање конкретни

cluding different kind of feminist and women's organisations) and on the importance of applying critical gender analysis in all areas of social life, politics, science, education, art, commerce and health. In-depth awareness of social life, trends and politics-those perspectives could be recognized at the moment as enthusiastic. So, the main question for academics, professors, researchers, and students is: Can we do it?

Conclusion: Travelling scholars claim the means of knowledge production

The rhetorical question with which this article ends underlines the symptomatic nature of gender in mainstream academic cultures of all countries analysed here. Gender questions and disturbs, shakes up the entrenched prejudice and conformist stance, while offering no guaranties in relation to the outcome of transformative politics.

This article offers a vision that aims to go beyond the state of disappointment and stubbornness, which many feminist scholars have felt in the last decade and a half. In this vision, personal relationships continue to have a prominent role in finding the alternative routes for discussing emancipatory politics in feminist theory and criticism. These personal relationships do not in any way build a secluded safe-haven, but rather give us an impetus for more developing collaborative ways of knowledge production and exchange, and taking concrete steps in establishing and fostering gender studies in the region of former Yugoslavia. These are "epistemological cells,"

мерки за воспоставување и негување на родовите студии во регионот на поранешна Југославија. Тие се 'епистемолошките клетки', мобилни и технолошки напредни, кои не ги избегнуваат конфронтациите со непробојната академија, но истовремено и ги унапредуваат критичкото размислување и академското истражување. Не правиме никакви компромиси со она што веќе постои, но истовремено ние го бараме нашето право да влеземе во постоечките институции. На овој начин, ние создаваме наша публика и наши партнери во продукцијата на знаење од областа на родовите студии.

Нашата цел е да воспоставиме редовни академски размени: преку конференции, заеднички истражувачки проекти и публикации, надворешни испитувања, предавања од визитинг професори, заедничко членство во уредничкиот одбор на некое списание. Ова ќе ја постави платформата за создавање на теорија и практика втемелена во локалните/компаративните специфики на таков начин што новата теорија ќе произлезе од локалните практики и согледувања кои се премногу болни и засрамувачки за доминантните идеологии да се справат со нив и како такви треба да се потиснуваат. Меѓутоа, ние сме свесни дека локалните специфики се само уште едно име за фетишизирање на разликата, толку мила на деполитизирачкиот став на мултикултуралистичката политика. Секое ново теориско размислување за еманципаторната политика на конкретна материјална практика мора да се поврзе со друга слична практика на меѓународно ниво. Токму во оваа смисла, ние, патувачките научници, интернационално ги бараме начините за продукција на знаење: го правиме светот дом на нашата теорија и критика. Ова е дотолку поважно во регионален контекст, во кој секаква критика е обесхрабрена од страна на конформистичкиот

mobile and technologically-savvy, not eschewing confrontations with the entrenched academia, and at the same time promoting critical thinking and academic research. We make no compromises with what already exists, while at the same time we claim our right to enter the existing institutions. This way, we create our audiences and our partners in knowledge production of gender studies.

Our aim is to set up regular academic exchanges: through conferences, joint research projects and publications, external examining, visiting lecturing, joint journal editorial-board memberships. This will set a platform for creating theory and practice rooted in local/comparative specificities in such a way that new theory emerges from local practices and insights, which are too painful and embarrassing for the dominant ideologies to deal with and as such need to be repressed. However, we are aware that local specificities are just another name for the fetishizing of difference, so dear to the depoliticising stance of multiculturalist politics. All new theoretical reflection on emancipatory politics of concrete material practice must be linked to other, similar practice internationally. It is also in this sense that we, the travelling scholars, claim the means of knowledge production internationally: we make the world the home of our theory and critique. This is all the more important in the regional context wherein any critique is dampened by conformist individualism, all too easily eager to supply the fashionable demand of the market, and any theoretical discussion is completely discouraged in favour of pragmatic approaches. Aware that there must be no theoretical compromises made, it would be helpful to recall Lenin

индивидуализам, кој ревносно ја сервира помодарската побарувачка на пазарот, при што секаква теориска дискусија комплетно се обесхрабрува во прилог на прагматичките приоди. Свесни дека не смее да се прават теориски компромиси, би било корисно да се потсетиме на Лениновите зборови дека „без револуционерна теорија не може да има револуционерно движење“. ²¹ Подготвени да се впуштиме во „уметноста на невозможното“ ²² што политиката всушност и е, се стремиме да навлеземе во академијата на таков начин што ќе пружиме нова можност, во заедништво и солидарност, без никакви гаранции.

Превод од англиски јазик:
Наташа Стојановска - Илиевска

Белешки:

1. Комплетната верзија на оваа студија, наречена *Društveni kontekst za ostvarivanje ženskih ljudskih prava u BiH*, е достапна на: http://www.globalrights.org/site/DocServer/BiH_cedaw_drustkont.pdf?docID=146
2. Во оваа смисла, по застрашувачките резултати од изборите во 1996 година (кога беа избрани помалку од 5% жени), правилата и прописите за изборите предвидуваа дека сите политички партии мора да имаат барем една третина од „помалку застапениот пол“. Дури и ова доведе до ограничени резултати. За понатамошна дискусија, видете: Srđan Dizdarević et al. *Procjena razvoja demokratije u BiH* (Sarajevo: Open Society Fund, 2006), 310-317.
3. Потребата за подобро разбирање на феминизмот, родот, женскоста, идентитетите, сексуалноста, одно-

that “[w]ithout revolutionary theory there can be no revolutionary movement.” ²¹ Ready to engage in the “art of the impossible” ²² that politics actually is, we aim to intervene in the academia in such a way so as to put forward a different possibility, together in solidarity, without any guarantees.

Notes:

1. The complete version of the study entitled *Društveni kontekst za ostvarivanje ženskih ljudskih prava u BiH*, available on: http://www.globalrights.org/site/DocServer/BiH_cedaw_drustkont.pdf?docID=146.
2. In this sense, following the horrifying election results in 1996 (with fewer than 5% of women elected), the rules and regulations for elections stipulated that all political parties have to have at least one third of „less represented sex“. Even this yielded in limited results. For further discussion, please see Srđan Dizdarević et al. *Procjena razvoja demokratije u BiH* (Sarajevo: Open Society Fund, 2006), 310-317.
3. The need for better understanding of feminism, gender, femininity, identities, sexuality, power relations, patriar-

сите на моќ, патријархатот, насилството и човековите права доведоа до основање на програма за женски студии. Женските студии „Жарана Папиќ“, се првата интердисциплинарна програма која се занимава со женските прашања во Босна и Херцеговина, основана во 1998 година. Темите од женските прашања се опсежни и вклучуваат општествена и хуманистичка наука и уметност. Програмите за женски студии се сфаќаат како студии за жените или Родови студии, Истражување за жените, или Феминистички студии. Програмата на женските студии е различна од другите научни дисциплини по својата содржина, концепт и цели и сè уште е автономна образовна програма во Босна и Херцеговина која го афирмира знаењето на активистите и личниот приод на жените кон знаењето.

4. На 13 април 2002 година се одржа основачката сесија на Центарот за родови истражувања, раководена од неговата претседателка, професорката Нирман Моранџак – Бамбураќ.
5. Daphne Patai and Noretta Koertge, *Professing Feminism. Education u Indoctrination in Women's Studies* (Oxford: Lexington Books, 2003).
6. Inge Tomić Koludrović and Suzana Kunac, *Rizici modernizacije. Žene u Hrvatskoj devedesetih* (Split: Udruga građana Stope nade, 2000).
7. Barada et al., *Institucionalizacija ženskih studija u Hrvatskoj* (Zagreb: Centar za ženske studije 2003).
8. Гордана е членка и лидерка на CESI, хрватска женска невладина организација. Таа стана професионалка во изминатите десет години и сега работи во граѓанскиот сектор. Останатите кои ќе ги спомнам, Теа, Сања, Билјана, се исто така феминистички активистки кои во изминатите десет години работеа во граѓанскиот сектор во полза на жените. Сите тие беа интервјуирани

chate, violence and human rights identified a program of Women's Studies. Women's Studies "Žarana Papić," is the first interdisciplinary program based on women's issues in BiH, established in 1998. Themes of Women's Studies are wide and include social and humanist science and art. Women's Studies programs are recognized as Studies on Women or Gender Studies, Women's Research, or Feminist Studies. The program of Women's Studies is different from other scientific disciplines by its content, concept and goals, and it is still autonomic educational program in BiH which affirms activist knowledge and women's personal approach to the knowledge.

4. On 13 April 2002 was held the founding session of the Centre for gender research, headed by its president professor Nirman Moranjak – Bamburać.
5. Daphne Patai and Noretta Koertge, *Professing Feminism. Education and Indoctrination in Women's Studies* (Oxford: Lexington Books, 2003).
6. Inge Tomić Koludrović and Suzana Kunac, *Rizici modernizacije. Žene u Hrvatskoj devedesetih* (Split: Udruga građana Stope nade, 2000).
7. Barada et al., *Institucionalizacija ženskih studija u Hrvatskoj* (Zagreb: Centar za ženske studije 2003).
8. Gordana is a member and leader of CESI, Croatian women's NGO. She got professionalised in last ten years and is now working in civil sector. The other whom I will mention, Tea, Sanja, Biljana, are also feminist activist who were in last ten years working in civil sector to the benefit of women. All of them were interviewed during 2005-2007 for the project on the future of feminism in the region. They are

во периодот од 2005 до 2007 година во склоп на проектот за иднината на феминизмот во регионот. Тие се претставнички на следниве невладини организации: В.а.В.е. (Биди активна, биди еманципирана), и Центарот за женски студии од Загреб.

9. Karmela Devčić, „Dossier: Hrvatske ženske aktivistice. Feministice novog kova,” *Globus*, 6 април, 2007, 58-62.
10. Barilar et al., *Aktivistkinje. Kako “opismeniti” teoriju* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2001).
11. Ibid., 178.
12. Inge Tomić Koludrović, „Žene u znanosti u Hrvatskoj: današnji položaj i perspektive”. Говор одржан на ENWISE работилница: „Kako stupiti u dijalog sa znanstvenicama s balkanskog područja“ (Bruxelles, 11.-12. 11. 2003).
13. Ellen Messer-Davidow, *Disciplining Feminism. From Social Activism to Academic Discourse* (Durham: Duke University Press, 2002).
14. Barilar et al., *Aktivistkinje. Kako “opismeniti” teoriju* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2001), 7-11).
15. Феминистичката и родовата теорија наоѓаат свој одраз и во два женски фестивала кои ги унапредуваат жените инволвирани во уметноста и културата преку симпозиуми, тркалезни маси и предавања, како што се фестивалите *the City of Women* од почетокот и *the Red Down festival* од оваа година. Исто така, многу невладини организации, како и Канцеларијата за женска политика (трансформирана во 2001 година во Владина канцеларија за еднакви можности) во деведесеттите влијаеа и придонесоа за проширувањето на феминистичката академска мрежа.

representatives of following NGOs: B.a.B.e. (Be Active, Be Emancipated), and Centre for Women’s Studies, from Zagreb.

9. Karmela Devčić, “Dossier: Hrvatske ženske aktivistice. Feministice novog kova,” *Globus*, April 6th, 2007, 58-62.
10. Barilar et al., *Aktivistkinje. Kako “opismeniti” teoriju* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2001).
11. Ibid., 178.
12. Inge Tomić Koludrović, “Žene u znanosti u Hrvatskoj: današnji položaj i perspektive.” Speech delivered at the ENWISE workshop: „Kako stupiti u dijalog sa znanstvenicama s balkanskog područja” (Bruxelles, 11.-12. 11. 2003).
13. Ellen Messer-Davidow, *Disciplining Feminism. From Social Activism to Academic Discourse* (Durham: Duke University Press, 2002).
14. Barilar et al., *Aktivistkinje. Kako “opismeniti” teoriju* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2001), 7-11.
15. Feminist and gender theory find also its place in two women’s festivals which promote women engaged in art and culture throughout symposium, roundtables and lectures: the City of Women from the beginning and the Red Down festival from this year. Many NGO’s organisations as well as Office of Women’s Policy (transformed in 2001 in the Governmental Office for Equal Opportunities) in the nineties influenced and contributed to the spreading of the feminist academic network, as well.

16. Првиот феминистички курс се појави на Филозофскиот факултет при Универзитет во Љубљана (Словенија) во 1986 година. Средината на деведесеттите беше исто така плодна и конструктивна за феминистичките и родовите студии на високообразовно ниво.
17. Словенечката „Истражувачка агенција“ беше основана од Владата на Република Словенија, во 2003 година. Агенцијата извршува професионални, развојни и извршни задачи во врска со Националната програма за истражување и развој. Агенцијата ги изведува своите законски определени обврски од јавен интерес, постојано, професионално и независно одлучувајќи за изборот на програмите и за проектите кои се финансирани од државниот буџет и други финансиски извори. Агенцијата е индиректен корисник на државниот буџет во поглед на правните одредби што ги уредуваат јавните финансии и јавните агенции. (<http://www.arrs.gov.si/en/>)
18. GATS - The General Agreement on Trade in Services (Општ договор за трговија во услужните дејности)
19. Програми на ЕУ за мобилност кои нудат различни можности за студирање и истражување во странство.
20. Svetlana Slapšak, „Introduction: Post-Yugoslav Feminism: Paradoxes, Myths, и Perspectives,“ in *The Making of European Women's Studies Volume VI: A work in progress on curriculum development u related issues in gender education u research* (Utrecht: ATHENA), 2004), 26.
21. Lenin, V.I., „Engels on the importance of the theoretical struggle,“ in *What is to be Done?*, достапно на марксистичкиот интернет архив на следнава адреса: <http://www.marxists.org>
22. Slavoj Žižek, *The Tichlish Subject: The Absent Centre of Political Ontology* (London: Verso, 1999), 199.
16. First feminist course appeared at the Faculty of Arts, University of Ljubljana (Slovenia) in 1986. The middle of the nineties was also constructive and fruitful for feminist and gender studies at the level of the higher education.
17. The Slovenian “Research Agency was established by the Government of the Republic of Slovenia, in 2003. The Agency performs professional, development and executive tasks relating to the National Research and Development Programme. The Agency carries out its legally determined duties in the public interest, providing permanent, professional, and independent decision-making on the selection of programmes and projects financed from the state budget and other financial sources. The Agency is an indirect user of the state budget in terms of the legal provisions that govern public finances and public agencies. (<http://www.arrs.gov.si/en/>)
18. GATS - The General Agreement on Trade in Services.
19. EU mobility programmes which offers different kind of possibilities to study and to research abroad.
20. Svetlana Slapšak, “Introduction: Post-Yugoslav Feminism: Paradoxes, Myths, and Perspectives,” in *The Making of European Women's Studies Volume VI: A work in progress on curriculum development and related issues in gender education and research* (Utrecht: ATHENA, 2004), 26.
21. Lenin, V.I., “Engels on the importance of the theoretical struggle,” in *What is to be Done?*, available on the Marxist Internet Archive on <http://www.marxists.org>
22. Slavoj Žižek, *The Tichlish Subject: The Absent Centre of Political Ontology* (London: Verso, 1999), 199.